

TÜRKMENÇEDE ÇOCUKLARLA İLGİLİ DOLAYLI KELİMELER*

Mehmet KARA*

ÖZET

Dîvânü Lügati't-Türk'te çocuk kelimesinin anlamı "domuz yavrusu"dur. Daha sonra bu kelime, birçok Türk lehçesinde anlam iyileşmesine uğrayarak "insan yavrusu" için de kullanılır olmuştur. Ancak Türkmen Türkçesinde cocuk şeklinde geçen bu kelime, ilgili lehçede, Dîvânü Lügati't-Türk'teki anlamını korumaktadır.

Türkmen Türkçesinde bazı kelimeler anıldığında direkt olarak bunların çocuklarla ilgili olduğu, bu lehçeyi bilenler tarafından hemen anlaşılır. Bir başka deyişle bu kelimeler anıldığında hemen çocuklar hatıra gelir: *bala* "çocuk, yavru", *çağa* "yavru, çocuk", *doğma* "oğul, erkek çocuk", *perzent* "nesil, çocuk" vb.

Türkmencedeki söz konusu kelimelerin bir kısmı ise, dolaylı olarak çocukları ifade etmektedir. Bunlarda mecazlı kullanım vardır ve hepsi de hoşlanılan varlığın, çocuk sevilirken veya sevgi ifadesi olarak çocuğa seslenilirken ona atfedilmesiyle ortaya çıkmaktadır: *ciğerbent* "gönülden sevilen (çocuk)", *köşek* "devenin bir yaşına girmemiş yavrusu; sevilen çocuklara söylenen söz", *mazı* "kavun çeşidi; çocuk sevilirken söylenir".

Bu tür ifade çeşitliliğine, Türk boylarında olduğu gibi değişik milletlerin dillerinde de rastlamak elbette mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, sevgi sözleri, sevilen varlık, Türkmence, Türkmenler, Türkiye Türkleri.

---

* 13-15 Kasım 2008 tarihleri arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Qafqaz Üniversitesi Eğitim Fakültesince düzenlenen "Türk Halkları Çocuk Edebiyatı Uluslar Arası Kongresi" adlı toplantıda bildiri olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
mehkara@yahoo.com

THE INDIRECT WORDS CONCERNING CHILDREN IN TURKMEN

ABSTRACT

The word *çocuk* means *piglet* in *Divanu Lugati't-Turk*. Later on, this word was also meant *child* in some Turkic languages, an example of meaning improvement. However the word written as *cocuk* preserved its original meaning in Turkmen.

In Turkmen, when some words were uttered, it is easily understood that the word is about children by people who speak that language. In other words, when these words are used, children come to mind: *bala* "child", *çağa* "child", *doğma* "son", *perzent* "generation, child" etc.

On the other hand, some of aforementioned words describe the children indirectly. These words are used figuratively. All of these words means 'affectinately loved' child. They frequently used when children are called out: *ciğerbent* "literally 'the tissue connecting liver to the body', the child who is loved very much", *köşek* "literally 'the baby camel', a nich name used for cute children", *mazi* "literally 'a type of melon', a nich name used for cute children".

It is possible to come across these type of expression variety in other languages as well as Turkic languages.

Key Words: Child, the expressions of love, the loved objects, Turkmen, Turkmens, Turks in Turkey.

Çocuk, anne ve baba; önemli bir üçgen oluşturlar. Toplumların sağlıklı olabilmesi, bu üçgenin kenarlarının birbirlerine sıkıca tutunmalarına bağlıdır.

Toplumdan topluma değişmekle birlikte insanoğlu, canından bir parça olan yavrusunu çok sevmekte ve ona

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

duyduğu sevgiyi değişik ifadelerle dile getirmektedir. İnsanlığın bir bölümünü oluşturan Türk toplumunda da sevgi ifadeleri çok çeşitlilik arz ederler. Bu ifadeler, cümlelerle veya seçilmiş bazı kelimelerle dillendirilir. Kelimelerle dillendirilen sevgi sözcüklerinin, cümlelerle ifade edilenlerden daha güçlü bir anlam ve etkiye sahip olduğuna inanıyoruz. Çünkü bunlara, genellikle kısa ve öz bir mecaz ifadenin derinliği damgasını vurmaktadır. “*Seni çok seviyorum*” demeden, “*canımın içi*” demenin daha etkili olduğu ortadadır.

Türkiye Türkleri çocuklarına; *badem gözlüm, bir tanem, canparem, canım, canımın içi, ciğerparem, göz aydınlığım, gözüm, gözümün nuru, gülüm, kara biberim, kuzum, kuzu sarmam, meleğim, minik kuşum, şekerparem*¹ gibi sevgi sözcükleriyle seslenmektedirler. Bunlardan bir kısmı insanın önemli uzuvlarıyla bağlantılıdır, bir kısmı ise sevilen başka varlıklarla ilgilidir.

Bu tür sevgi sözcükleri, Türkmenlerde de yaygındır. Bunlara geçmeden önce, *çocuk* kelimesinde meydana gelen anlam değişikliği ve Türkmencede doğrudan çocuklarla ilgili kelimeler üzerinde durmak istiyoruz.

Dîvânü Lügati't-Türk'te *çocuk* kelimesi, “domuz yavrusu; her şeyin küçüğü” anlamlarına gelmektedir². Daha sonra bu kelime, birçok Türk lehçesinde anlam iyileşmesine uğrayarak “insan yavrusu” için de kullanılabilir olmuştur. Ancak Türkmen Türkçesinde *cocuk* şeklinde geçen bu kelime, ilgili lehçede *Dîvânü Lügati't-Türk*'teki anlamını korumaktadır.

Çocuklarla ilgili Türkmence kelimeleri kendi içinde iki grupta ele alabiliriz:

1. Mecazsız Anlatımlı, Doğrudan Çocuk Merkezli Kelimeler
2. Mecazlı Anlatım Yoluyla Çocukları İfade Eden Dolaylı Kelimeler

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

1. Mecazsız Anlatımlı, Doğrudan Çocuk Merkezli Kelimeler

Mecazsız anlatımlı, çocuk merkezli Türkmençe kelimelerin bazıları doğrudan çocukların kendisini ifade eder:

ağtk “torun”, *bala* “çocuk, yavru”, *bala-çağa* “çocuklar”, *çağa* “yavru, çocuk”, *çovluk* “bir kimsenin torununun çocuğu”, *doğanoğlan* “amca çocuğu”, *doğma* “oğul, erkek çocuk”, *govluk* “bir kimsenin torununun torununun çocuğu”, *metis* “melez çocuk”, *oğlan* “erkek çocuk”, *oğlan-uşak* “küçük çocuklar”, *oğul* “erkek çocuk, oğlan”, *oğul-gız* “çocuk, zürriyet”, *perzent* “çocuk”, *yuvluk* “bir kimsenin torununun torunu”.

Dededen başlamak üzere Türkmençe için şöyle bir sistematik çıkarılabilir: *ata* “dede” → *kaka* “baba” → *çağa* “çocuk” → *ağtk* “torun” → *çovluk* “torunun çocuğu” → *yuvluk* “torunun torunu” → *govluk* “torunun torununun çocuğu”. Farklı kelimelerle ifadesini bulan böyle bir ayrıntı, Türkiye Türklerinde yoktur.

Mecazsız anlatımla çocukları ifade eden bazı kelimelerse, çocuk çevresinde oluşmaktadır: *balasızlık* “çocuksuzluk”, *çağa-çuğa* “çocuk çocuk”, *çağala-* “çocuk doğurmak”, *çağalı* “çocuklu”, *çağalık* “çocukluk”, *çağasız* “çocuksuz”, *çağasızlık* “çocuksuzluk”, *çırçık* “çocuklarda görülen bir hastalık”, *çırçıkla-* “çocuk hastalanmak”, *depediş* “çocuklarda dış çıkarmaya dayalı ishal hastalığı”, *ekiz* “ikiz”, *galpak* “küçük çocukların henüz kesilmemiş saç”, *gutluk* “yeni elbise veya ayakkabı giyen çocuğa hediye olarak verilen şey”, *hamrak* “çocuğuna düşkün, çocuğunun üstüne titreyen, yufka yürekli”, *huvva-huv* “çocuklara ninni söylerken kullanılan bir ifade”, *läğir-* “çocuk bağırarak ağlamak”, *maşğala* “kız veya oğlan çocuk”, *maşğalasız* “çocuksuz”, *oğlanla-* “çocuk doğurmak”, *oğlanlık* “çocukluk çağı -erkek çocuk için-”, *oğulluk* “üvey erkek çocuk, üvey oğul”, *oğulsızlık* “erkek çocuğu olmama, oğlu bulunmama”, *posalak* “bembeyaz ve şişman çocuk”, *täcirhoraz* “genelde çocukların boğazında beyaz benekler meydana gelmesiyle ortaya çıkan bulaşıcı hastalık”, *topbi* “çocuk şapkası”, *züryatsızlık* “çocuksuzluk”.

2. Mecazlı Anlatım Yoluyla Çocukları İfade Eden Dolaylı Kelimeler

Çocuklarla ilgili Türkmençe kelimelerin bir kısmı ise, dolaylı olarak onları ifade etmektedir. Bunlarda genellikle mecazlı anlatım söz konusudur. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, çocuklara sevgi ifadesini yansıtmak üzere kullanılan kelimelerin çoğu; insanın çok sevdiği, onun hayatında önemli bir yer kaplayan varlıklarla ilgilidir. Bu kelimeleri asıl anlamlarıyla birlikte aşağıda ele alacağız:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

bidövlet “çocuksuz, zürriyetsiz”: *bidövlet*, gerçekte “parasız pulsuz” ve “bahtsız” anlamlarına gelmektedir. Çocuksuz evde şenlik olmayacağı ve çocuksuz kimsenin neslinin devam etmeyeceği düşüncesi, bu kelimeye böyle bir anlamın yüklenmesine sebep olmuştur. Demek ki ne kadar malı mülkü olursa olsun, çocuksuz insan gerçek saadetin bir kısmından mahrum kalmaktadır.

ciğerbent “içten sevilen (çocuk)”: Türkmencede *ciğer*, karaciğer için; *öyken* ise akciğer için kullanılır. Karaciğer, vücudumuzdaki en büyük organımızdır. Büyük olmasının yanı sıra o, insan için büyük bir öneme sahiptir. Çünkü yaşamak için gerekli olan birçok kimyasal olay burada meydana gelir. Bu yüzden karaciğer, bazı kimseler tarafından vücudun "can damarı" olarak da adlandırılır. “Karaciğer bağı” anlamına gelebilecek *ciğerbent* kelimesinin çocuk için kullanılması bu açıdan anlamlıdır. Çünkü kıymet verilen bu organ, bedene bir bağla tutturulmuştur. Bu bağ sayesinde karaciğer ile beden arasındaki irtibat kurulur ve insanoğlu hayatını sürdürür.

döl “çocuk, yavru, oğul”: *döl*, bunun dışında “sperm”, “mahsul, ürün (kavun, karpuz vb. için)”, “koyun, keçi vb. için yavrulama” gibi anlamlara sahiptir. İnsan yavrusu bir nutfeden yaratıldığından, bu kelimenin bir diğer anlamı da “çocuk” olmuştur.

hanım “yetişkin erkek çocuklarla karşılaşıldığında, sevgi ifadesi olarak söylenen kelime”: *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*'nde³ *hanım* kelimesinin bir diğer anlamı “eskiden hanımlara saygıyla hitap ederken kullanılan bir kelime” şeklindedir. Çocuklara söylenen sevgi sözü olan *hanım*, çocuğun gelecekte han olmasının içten geçirilmesi, tasavvur edilmesiyle ilişkili olmalıdır. Bu şekilde seslenen kişi, “benim han olacak çocuğum/delikanlım” demek istemektedir.

Birçok kağan, han ve padişah çıkarmış olan Türklerde bu tür bir hitabın gençlere yöneltilmesi çok normaldir. Arif Nihat Asya da bir delikanlıya şöyle seslenmişti:

Sen de geçebilirsin yardan, anadan, serden....

Senin de destanını okuyalım ezberden...

Haberin yok gibidir taşıdığın değerden...

Elde sensin, dilde sen, gönüldesin baştasın...

*Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!*⁴

ıçeri “çoluk çocuk”: Bu kelimenin gerçek anlamı “yaşanılan yerin içi, iç kısmı; ev”dir. Aynı kelimenin “çoluk çocuk” anlamını kazanması, Türklerin genelinde olduğu gibi Türkmenlerdeki aile mahremiyetinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu mahremiyet çocuktan çok eşle, hanımla ilgilidir. Türkiye Türkçesinde *çoluk* kelimesi tek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

başına kullanılmamaktadır. Tam olarak anlamı bilinmeyen bu kelime, eşi karşılayarak mahremiyet ifadesini üstüne alır. Türkmencede ise bu mahremiyet, evin iç kısmını anlatan *içeri* kelimesiyle, örtülü bir anlatımla dile getirilmektedir.

Bu arada *çoluk*; Türkiye Türkçesinde tekrarlı ifade (*çoluk çocuk*) dışında kullanılmazken, Türkmencede “çoban yamağı, çobanın yardımcısı” anlamıyla tek başına yaşamaktadır.

***inerim* “çok sevilen çocuklara söylenen bir sevgi sözü”:** *iner*, Türkmencede “bir yaşına girmemiş erkek deve yavrusu” anlamına gelir. Bu kelime de yukarıdaki *hanım* örneğinde olduğu gibi iyelikli bir kullanım söz konusudur. Türkiye Türkleri *koçum* ya da *koçum benim* şeklinde sevdikleri gençlere seslenirler. Hayat içerisinde çok yeri olan hayvanlarla ilgili bu tür ifadeler, diğer Türklerde olduğu gibi Türkmenlerde de yaygındır.

***körpe* “en küçük çocuk, en son doğan çocuk”:** *körpe*, aslında tazeliği ve yeniliği ifade eder. Türkmenler en son olan kuzu/oğlak ve yeterince büyümemiş gençler için de aynı kelimeyi kullanırlar.

***köşegim* “çok sevilen çocuklara söylenen bir sevgi sözü”:** *köşek*, aslında devenin bir yaşına girmemiş yavrusunu ifade eder. Sevgi sözü olarak Türkmenler arasında diğer kelimelerin yanı sıra deve yavrusunu anlatan *iner* ve *köşek* kelimelerinin kullanılmasının özel bazı sebepleri olmalıdır. Türkmenistan’ın büyük bir kısmı çölle kaplı olduğundan diğer hayvanlarla birlikte deve de yetiştirilir. Deveden hem binek hayvanı olarak istifade edilir hem de etinden/sütünden faydalanılır. Türkmenlerde *çal* denilen deve ayrıntı da meşhurdur. Bu kavram ve ifade çeşitliliği, devenin Türkmenlerin hayatında önemli yere sahip olduğunun bir göstergesi olsa gerektir. Bu sebeptendir ki, onlar çocuklarına sevgi sözü olarak deve yavrularını ifade eden kelimelerle hitap etmekten hoşlanıyorlar.

***mazı* “çok sevilen çocuklar için söylenen bir sevgi sözü”:** *mazı*, gerçekte “elde oynanan çok güzel kokulu bir kavun türü”dür. Elde oynanacak yapıda olması ve çok güzel koku yayması, bu kavun türünün diğer kavunlar yanında çok daha sevimli olmasını sağlamaktadır. Türkmenler, bu sevimliliği, çok sevdikleri çocuklarına da aktararak onlara anılan kavunun adıyla seslenmektedirler.

***mive* “çocuk, nesil”:** Bu anlamının yanı sıra *mive*; “meyve”, “bir işin neticesi, ürün, verim” gibi anlamlara gelmektedir. Nihayetinde çocuk da bir meyve veya ürüne benzediği için bu kelime onun için de işletilir olmuştur.

***neresse* “küçük çocuk”:** *neresse*, Farsça *nâ-resîde* kelimesinin Türkmencede ses değişikliğine uğramış hâlidir. Gerçekte “yetişmemiş,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

erişmemiş, olgunlaşmamış” anlamlarına gelir. Çocuk da böyle bir yapıda olduğu için onun için de bu kelime kullanılmaktadır. Türkmencede aynı kelimenin “zavallı, biçare” gibi anlamları da vardır.

önelge “çocuk, nesil”: Aslında, meydana gelen ürün ve benzerlerini anlatan *önelge*, dünyaya gelen çocuğu anlatmak üzere de dillendirilmektedir.

---

¹ <http://ahmedyasin71.blogcu.com>, <http://orhanyildiz.tr.gg/BUSRANUR-DURMUS.htm>

² ÇAĞATAY, Saadet, “Türkçede Çocuk Kavramı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1977*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 1.

³ HAMZAYEV, M. Ya., *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*, Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitutu, Aşgabat 1962.

⁴ ASYA, Arif Nihat, *Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor*, Ötüken, 3. Basım, İstanbul 1982, s. 181.